

ZBORNİK RADOVA

DEVETI MEĐUNARODNI
SIMPOZIJUM
O KORPORATIVNOM UPRAVLJANJU

**MJESTOI ULOGA DRŽAVE
U REGULACIJI PRIVREDE**

Banja Vrućica, 20. i 21. jun 2014.

Urednik:

Prof. dr Dragan Mikerević

Izdavač:

Finrar d.o.o.

Simpozijumski odbor:

Prof. dr Dragan Mikerević
Prof. dr Novak Kondić
Prof. dr Janez Prašnikar
Joseph Lough, PhD
Prof. dr Kata Škarić Jovanović
Prof. dr Milorad Ivanišević
Prof. dr Branko Krsmanović
George W. Kester, PhD

Recenzenti:

Prof. dr Dragan Mikerević
Akademik dr Mirko Vasiljević
Prof. dr Novak Kondić
Prof. dr Jovan Rodić
Prof. dr Marko Rajčević
Prof. dr Đoko Malešević

Organizatori:

Finrar

i

Ekonomski fakultet iz Banjaluke
web: finrar-casopis.org

Generalni sponzor:

Nova Banka a.d., Banja Luka

SADRŽAJ:

PRVIDAN

<i>Akademik dr Mirko Vasiljević</i> MORALIZOVANJE KOMPANIJE	11
<i>Prof. dr Marko Rajčević</i> KLAUZULA SUKOBA INTERESA	31
<i>Joseph W. H. Lough</i> MOŽEMO LI ŽIVJETI BEZ DRŽAVE? MOŽDA.	45
<i>Prof. dr Dragan Đuričin, Iva Vuksanović, master. ek.</i> EKONOMSKE REFORME U SRBIJI I ULOGA POLITIČARA	63
<i>Prof. dr Ljubo Jurčić</i> REGULACIJA I TRŽIŠTE	103
<i>Prof. dr Janez Prašnikar</i> GLOBALIZACIJA I NACIONALNA DRŽAVA	111
<i>Prof. dr Tihomir Domazet</i> NOVI EKONOMSKI MODEL MALIH I OTVORENIH EKONOMIJA S PREFERENCIJOM KONKURENTNOSTI	127
<i>Prof. dr Miodrag Zec</i> DRŽAVA I PRIVREDNI RAZVOJ – RAZLIČITA SVETSKA ISKUSTVA I KONTROVERZE U SRBIJI	143
<i>Prof. dr Silvije Orsag</i> NEKI FINACIJSKI ASPEKTI ODRŽIVOG RASTA I RAZVITKA	161

DRUGI DAN

Prof. dr Milorad Ivanišević

NOVČANI TOKOVI INVESTICIONOG PROJEKTA..... 195

Prof. dr Kata Škarić Jovanović

**UTICAJ KVALITETA FINANSIJSKOG IZVEŠTAVANJA
I BONITETA DUŽNIKA NA USLOVE ZADUŽIVANJA 203**

Prof. dr Duško Šnjegota

**ULOGA VRHOVNIH REVIZORSKIH INSTITUCIJA
U POVEĆANJU EFIKASNOSTI I EFEKTIVNOSTI JAVNIH
ULAGANJA U INDUSTRIJSKI SEKTOR..... 221**

Prof. dr Branko O. Krsmanović

**SPECIFIČNOSTI EKONOMIJE ZASNOVANE
NA ZNANJU 235**

Prof. dr Zdravko Todorović, dr Goran Dostić i doc. dr Igor Todorović

**ULOGA DRŽAVE U FINANSIRANJU
INOVATIVNOG BIZNISA 249**

Prof. dr Džordž Kester, prof. dr Goran Radivojac*

FINANSIJSKE POSLJEDICE POSLOVNOG RASTA 263

Prof. dr Radomir Božić

**METODOLOŠKI I PRAKTIČNI ASPEKTI (SAMO)ODRŽIVOG
MODELA PREDUZEĆA KORPORATIVNOG TIPA..... 273**

Prof. dr Radmilo V. Todosijević, dr Snežana Todosijević Lazović*

**KONTINUIRANE PROMENE ZA DINAMIČKI
RAZVOJ – ULOGA DRŽAVE 297**

Prof. dr Dragan Mikerević

**ANALIZA PRINOSNOG, IMOVINSKOG I FINANSIJSKOG
POLOŽAJA PRIVREDE REPUBLIKE SRPSKE 321**

RADOVI PO POZIVU SIMPOZIJUMSKOG ODBORA

Doc. dr Miroslav Miškić

**D&O – OSIGURANJE OD ODGOVORNOSTI MENADŽERA
I ČLANOVA UPRAVE KAO VAŽAN
ELEMENT KORPORATIVNOG UPRAVLJANJA 343**

Doc. dr Siniša Kurteš, doc. dr Srđan Amidžić i mr Perica Rajčević

**MAKROPRUDENCIJALNA ANALIZA FINANSIJSKOG
SISTEMA BOSNE I HERCEGOVINE 361**

CONTENTS:

DAY I

<i>Academician Mirko Vasiljević</i> COMPANY MORALIZING	11
<i>Marko Rajčević PhD</i> THE CLAUSE OF CONFLICT INTEREST	31
<i>Joseph W. H. Lough</i> CAN WE LIVE WITHOUT THE STATE? MAYBE.	45
<i>Dragan Đuričin, PhD and Iva Vuksanović, MSc</i> ECONOMIC REFORMS IN SERBIA AND ROLE POLITICIANS	63
<i>Ljubo Juričić, PhD</i> REGULATION AND MARKET	103
<i>Janez Prašikar, PhD</i> GLOBALIZATION AND NATIONAL STATE	111
<i>Tihomir Domazet, PhD</i> NEW ECONOMIC MODELS OF SMALL AND OPEN ECONOMIES WITH PREFERENCE OF COMPETITIVENESS....	127
<i>Miodrag Zec, PhD</i> THE STATE AND ECONOMIC DEVELOPMENT – DIFFERENT EXPERIENCES	143
<i>Silvije Orsag, PhD</i> SOME FINANCIAL ASPECTS OF SUSTAINABLE GROWTH AND DEVELOPMENT	161

DAY II

Miloran Ivanišević, PhD

THE CASH FLOWS OF THE INVESTMENT PROJECT 195

Kata Škarić Jovanović, PhD

**THE IMPACT OF THE QUALITY OF FINANCIAL
REPORTING IN TERMS OF BORROWING 203**

Duško Šnjegota, PhD

**THE ROLE OF SUPREME AUDIT INSTITUTIONS IN
INCREASING OF EFFECTIVNESS AND EFFICIENCY
PUBLIC INVESTMENTS IN INDUSTRIAL SECTOR..... 221**

Branko Krsmanović, PhD

SPECIFICITY OF ECONOMY BASED ON KNOWLEDGE 235

Zdravko Todorović, PhD, dr Goran Dostić and doc. dr Igor Todorović

**THE ROLE OF STATE IN THE FINANCING OF
INNOVATIVE BUSINESS 249**

Martel PhD George Kester and PhD Goran Radivojac

FINANCIAL CONSEQUENCES OF GROWTH COMPANIES 263

Radomir Božić, PhD

**METHODOLOGICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF A (SELF)
SUSTAINABLE MODEL OF CORPORATE ENTERPRISE 273**

Radmilo V. Todosijević, PhD

**CONTINUOUS CHANGES FOR THE DYNAMIC
DEVELOPMENT – THE ROLE OF THE STATE 297**

Dragan Mikerević, PhD

**ANALYSIS OF YIELD, ASSETS AND FINANCIAL
POSITION OF REPUBLIC OF SRPSKA..... 321**

Miroslav Miškić, PhD

**D&O – LIABILITY INSURANCE OF MANAGER AND
MEMBERS OF BOARD AS A SIGNIFICANT ELEMENT OF
CORPORATIVE GOVERNANCE** 343

Doc. dr Siniša Kurteš, doc. dr Srđan Amidžić and MSc Perica Rajčević

**MACROPRUDENTIAL ANALYSIS OF THE FINANCIAL
SYSTEM OF BIH** 361

PRVI DAN

MOŽEMO LI ŽIVJETI BEZ DRŽAVE? MOŽDA.

Rezime

Više od 170 zemalja danas sebe opisuju kao „republike“, ali svega nekoliko njih aktivno provodi politiku koja može osigurati ili ojačati njihovu *res publica*, njihovo zajedničko bogatstvo. Ovaj rad ukazuje na to da su većina tih entiteta koji se opisuju kao „republike“ zapravo *oikonomie*, entiteti čiji društveni odnosi nisu posredovani političkim angažmanom građana koji su jednaki, već ekonomskom razmjenom između nejednakih privatnih faktora. Možemo li da živimo bez države? Možda. Ali, zašto bismo to željeli?

Ključne riječi: država, samoupravljanje, ideal republike, postindustrijski sistem.

UVOD

Možemo li da živimo bez države? Možda. Svaki put kad ozbiljno pokrenemo to pitanje, sa ozbiljnom svrhom, to, naravno, ne znači da se zapitamo možemo li ili ne živjeti bez zajedničkih pravila i načina za njihovo izvršenje. Prije bih rekao, da je ono što zapravo da pitamo, možemo li živjeti bez nekog oblika republičke samouprave. To će reći da se pitamo da li možemo živjeti bez *res publica*, bez držanja nekog dijela našeg bogatstva zajedničkim. Sumnjam da to pitanje postavljamo teoretski, jer svi znamo da postoje i da su postojali i drugi oblici vlada – tiranija, despotizam, autoritarizam, totalitarizam, i tako dalje; već se pitamo da li ćemo, danas, ovdje u Bosni i Hercegovini, u Evropi, moći živjeti bez republičke samouprave. Konkretnije, pitamo se možemo li zamijeniti mehanizme republičkog samoupravljanja mehanizmima privatnog preduzetništva, što će reći mehanizmima slobodnog tržišta. Ali, zašto uopšte postavljati ovo pitanje?

Ovo pitanje, tvrdim, treba sada pokrenuti jer, iako svi živimo u entitetima koji su upadljivo označeni kao republike ili u svojim službenim imenima ili u svojim ustavima, gotovo svi teže onome što su Grci zvali *oikonomia*, vladavini privatnih preduzeća ili, doslovno, vladavini privatnog domaćinstva (*oikos*). To znači da u mnogim, možda i u većini entiteta koje zovemo republikama već vladaju u velikoj mjeri pravila koja bismo prepoznali ne kao republička, već kao ekonomska. Bez sumnje, ovaj način korištenja tih termina – republički i ekonomski – zvučće čudno za naše uši. Mi smo navikli da se termin “republički” odnosi na oblik vladavine, a da se uopšteno izraz “ekonomski” koristi za način na koji pojedinci ili grupe pojedinaca proizvode i razmjenjuju robu. Stoga nikome neće biti nimalo čudno da postoji knjiga na mojoj polici (a možda i na vašoj) koju je napisao

* Odjel za ekonomiju, Kalifornijski univerzitet, Berkli, joseph_lough@berkeley.edu

Alec Nove pod nazivom *Sovjetska ekonomija* (1961). Međutim, ja sam ovdje koristio termine doslovnije nego što smo navikli da se razlikuju dva načina upravljanja u našim društvenim odnosima. Možemo posredovati da u našem javnom sektoru odnosi budu odnosi ravnopravnih i podjednako obdarenih učesnika u političkoj zajednici, što su Grci zvali *politeia*, a Rimljani *res publica*, ili možemo posredovati naše odnose privatno, zbog nejednakih i različito obdarenih učesnika u razmjeni robe ili usluga. Ono što bih ja naveo u ovom radu je da, iako svi žive u entitetima koji sebe nazivaju republikama, društveni odnosi u većini ovih entiteta više nisu javno posredovani od strane jednakih učesnika u donošenju političkih odluka. Prije su posredovani tajnim sporazumima između privatnih učesnika koji su nejednaki.

Obavještanje o ovoj činjenici je ipak važno, ne samo zato što je potrebno da se očisti nesklad između naše stvarne prakse i imena koje smo dali našim entitetima. To je važno, jer tu mogu biti brojne osobine jednog ili drugog od ovih načina posredovanja u društvenim odnosima koje ocjenjujemo, ali koji zastare kada smo usvojili druge. Niko se, na primjer, neće iznenaditi ako kažem da su društveni odnosi u mom domaćinstvu, mom *oikosu*, nejednaki ili da su pripadnici mog domaćinstva nejednako obdareni. Niko neće biti iznenađen ako kažem da su društveni odnosi u bilo kom privatnom preduzeću, bilo kojoj *oikonomia*, nejednaki i da su učesnici u takvim preduzećima po prirodi nejednako obdareni. U najmanju ruku, predsjednik odbora se funkcionalno razlikuje od poslovođe pogona, a poslovođa pogona se funkcionalno razlikuje od zaposlenika koji rade u proizvodnji. Štaviše, vrlo je vjerovatno da obrazovanje koje ima izvršni direktor nije dostupno većini njegovih zaposlenih. Ali, šta ako bih rekao da je svaki od ovih funkcionalno različitih učesnika ovog privatnog preduzetništva takođe korisnik posebnog političkog i pravno različitog seta privatnih zakona – privilegija? Problem je u tome što možemo imati razloga da cijenimo neke osobine koje obuhvata republička samouprava, a koje su zastarjele ili nefunkcionalne u *oikonomiji*.

Za ilustraciju ovog problema, prvo ću prikazati klasični kontekst u kom je predlagana republička samouprava. Ovaj kontekst je važan ne samo zato što nam obezbjeđuje osnovni koncept i principe koji nam trebaju u cilju kritičkog osvrtu na tranziciju javnog u privatni sektor koja je trenutno u toku. Takođe je važno što ovaj kontekst obezbjeđuje osnovni pravac po kom su radili svi branioci republičke samouprave kad su, u 18. i 19. vijeku, formirali prve svjetske moderne republike. Poslije predstavljanja ovog klasičnog konteksta, istražićemo vrlo kratak i na kraju neuspješan pokušaj univerzalizacije republičke samouprave u dvadesetom vijeku. Ovaj pokušaj je propao, zato što je zahtijevana izgradnja republičke samouprave unutar društava kojima upravljaju privatna preduzeća. Na kraju, moraćemo istražiti razloge iz kojih se ugrađivanje javnih institucija u okvire privatnih preduzeća pokazalo nemogućim. Zaključićemo sugerišući neke od načina na koje je jaka republička samouprava još uvijek moguća i vrijedna našeg vremena.

1. PERIKLOVA ATINA

Počecemo sa predstavljanjem problematičnih okolnosti u Atini u četvrtom vijeku prije nove ere. Svi znamo ovu priču, ali neće škoditi da je se podsjetimo. Počinjemo, naravno, sa Sokratom, grčkim filozofom, koji je rođen u svijetu u kom je vladala oligarhija. Ovaj

svijet je Sokratu bio komforan jer je on bio učitelj onima predodređenima da vladaju, učitelj sinovima atinskih oligarhijskih porodica. A bilo mu je komforno i zato što je političko i ekonomsko uređenje koje je preovladavalo u Atini nudilo stepen stabilnosti nezamisliv mnogima koji će doći kasnije. Atinjani su bili sigurni u ovu stabilnost zbog čudne, ali visoke efikasnosti institucija. Ako bi i jedan od atinskih oligarha dobio tako puno moći, njeni građani bi odbacili grnčarije na kojima su gravirali ime oligarha želeći ga protjerati iz grada. Progon je osiguravao da nijedan oligarh nikada ne dobije toliku moć.

Ali, onda se desilo nešto neočekivano. Jedan od oligarha, Perikle, vjerovao je da može nadmudriti sistemsko progonstvo. Ako bi mogao namamiti građane Atine na svoju stranu, Perikle je vjerovao da bi mogao natjerati druge oligarhe ili u potčinjenost ili u egzil. I tako je Perikle preokrenuo demokratiju – vladavinu naroda – u sredstvo sopstvene moći. Perikle lično nije bio demokrat. Daleko od toga. I on i njegova supruga bili su oligarhijskog porijekla. Rođeni su i odrasli kao aristokrate. Nisu držali ni do čega sem do neuljudnog prezira prema nazadnim vjerovanjima *hoi polloi*, „mnogih“ ili radničke klase. Perikle je ipak jasno ocijenio zašto bez podrške „mnogih“ on nikada ne bi bio u mogućnosti ostale oligarhe dovesti na ivicu. I tako se njegov plan odvija.

On počinje donošenjem mjera koje daju besplatne pozorišne karte svim Atinjanima. Pozorište nije više privilegija manjine. Od sad, u njemu će moći da uživaju mnogi. Ali, to nije bilo sve. Za ovo je Periklu zaista bila potrebna politička snaga. Ovo je bilo nezgodno, i tada kao i sada, jer je moć mnogih Atinjana bila u nezavisnom pravosuđu, sačinjenom od pojedinaca koji su dovoljno obrazovani, sa dovoljno novca i dovoljno slobodnog vremena da se zauzmu za donošenje presuda u skladu sa zakonom. Ali, šta ako Atinjani plate svoje porotnike? I šta ako Atinjani odustanu od zahtjeva da porotnici moraju imati neko znanje o zakonu? Plan je bio kako brilijantan tako i

đavolski. Ko bi se mogao usprotiviti narodnoj pravdi? Javnost je bila ushićena. Atina je konačno bila prava demokratija. Oligarsi su počeli bježati. Sudovima je sada vladao narod.

Ali, šta sa onima koji su, kao Sokrat, zarađivali za život podučavajući sinove oligarha kako da naslijede svoje oligarhijske dužnosti? Jasno je da je ovdje postojao problem. Zbog čega državi u kojoj vlada „većina“ treba neko ko je potreban nekolicini? I ako nekolicina više nije vrednovana po svom superiornom obrazovanju, svom vremenu, svom dobrom rasuđivanju, koja je onda vrijednost onih koji su ih, kao Sokrat, poučavali?

Po svoj prilici, serija smrtnih slučajeva inspirisala je sljedeću zabavnu, iako tragičnu, razmjenu između Sokrata i govornika Gorgie:

SOKRAT: Upravo si rekao da će čak i na pitanja o zdravlju orator biti ubjedljiviji od doktora.

GORGIA: Pred masovnom publikom – da, rekao sam.

SOKRAT: Masovna publika znači neuka publika, zar ne? On ne želi biti mnogo ubjedljiviji od doktora pred ekspertima, pretpostavljam?

GORGIA: Istina.

SOKRAT: Sad, ako je ubjedljiviji od doktora, onda mora biti ubjedljiviji i od eksperta?

GORGIA: Prirodno.

SOKRAT: Koji nije doktor, naravno?

GORGIA: Naravno.

SOKRAT: I neljekar, vjerovatno, ignoriše ono što doktor zna?

GORGIA: Očigledno.

SOKRAT: Znači, kad je orator ubjedljiviji od doktora, dešava se da je neuka osoba ubjedljivija od eksperta pred neukom publikom.

GORGIA: To se, bez sumnje, dešava u tom slučaju.¹

Vladar koji je bio na udaru ove humoristične razmjene bio je, naravno, Perikle, „otac demokratije“. To je najvjerovatnije razlog zašto su Atinjani ispitivali Sokrata i osudili ga na smrt. Ne samo što je Sokrat podbadao Perikla, ovdje mu je rekao da je ubjedljiv jedino pred masovnom publikom neukih građana; podbadao je i neuke mase koje su ga ispitivale i osudile ga na smrt.

Sokrat je bio odlikovani heroj u Periklovoj armiji. Ali, ni to ga nije sačuvalo. Atina je, poslije svega, bila u ratu i njeni vladari su jedva mogli tolerisati građane, jer je i proslavljeni ratni heroj lutao ulicama i podbadao atinske vladare, da ne pominjemo građane koji su ga izabrali.

Možemo li mi da živimo bez države? Možda. Ali, to djelimično zavisi od toga kakav život želimo. Ako je država sredstvo za punjenje novčanika i rast ega onih koji imaju moć, kakav je to onda život? Sokrat je sigurno želio mnogo više. On je želio državu koja bi govorila istinu i radila u najboljem interesu svojih građana; i želio je dovoljno dobro obrazovane i dovoljno nezavisne građane koji ne bi bili prevareni od strane moći gladnih vladara. Ono što je dobio je vraćanje u stvarnost i među stvarne građane Atine.

2. PLATONOVA REPUBLIKA

Ovo je, u stvari, bila kruna Platonovih argumenata u *Državi*. Platon pretpostavlja da mi ne dobijamo vladare kakve želimo. I pretpostavlja da će građani nastaviti da budu neuki i da su u osnovi to uvijek i bili. „Da li želite dobar život?“ – pita Platon. „Onda, to nećete naći u politici. Kad to na kraju nađete, naći ćete to u životu uma.“ Ali, to ne znači da Platon kompletno napušta državu. Platon je bio ono što američki državnik Henri Kisindžer naziva „realista“. To znači da, ako je neka osoba istinski mudra i briljantna kao što on ili ona misli, onda bi on ili ona bili u stanju da obmanjuju oba vladara i vladaju podjednako. U drugu ruku, ako niste ni dovoljno mudri ni briljantni, onda ćete vjerovatno držati usta zatvorena.

¹ Plato (2004). *Gorgias*. Revised. Translated by Walter Hamilton and Chris Emlyn-Jones. New York, NY: Penguin Books, str. 21-23.

Da li je to život koji želimo, život od laži, obmane i slijepe poslušnosti? Po Platonovom mišljenju, nije bilo važno kakav život smo vi ili ja mogli poželjeti. To je život koji postoji. I da, to je život pun laži, obmana i slijepe poslušnosti. Prihvatite to. Ali, pitanje je: šta možeš učiniti sa tim životom? Jesi li jedan od zaštitnika, jedan od tajnih i tajanstvenih vladara Atine čije su laži i prevare služile najboljim interesima države? Ili si jedan od slijepih i poslušnih? Kakav život želiš?

Kada je Atinom vladala mala grupa oligarha, njen narod je bio neukiji nego ikada. I oligarsi nisu odgovarali nikome nego jedan drugom. I prije svega, oligarsi su bili jednako dobro obrazovani, jednako bogati i jednako dokoni, tako da nije bilo svrhe da lažu i varaju jedni druge. Drugi oligarsi su lako mogli vidjeti laž. Kada je Perikle odobrio pravo glasa ljudima bez obrazovanja, bogatstva i posla, vjerovao je da ima retoričke vještine da ubijedi građane Atine da rade ono što on želi. I to onda znači izgradnju države na lažima i obmanama. Kakvu je državu Perikle stvorio? Tukidid nam možda nudi jasniji uvid u Periklovu Atinu:

Revolucija je počinjala u gradovima, a mjesta gdje se revolucija javila kasnije, i saznanja o tome šta se dešavalo ranije u drugim mjestima izazvala su novo širenje revolucionarnog žara, izraženog kroz izlaganje metoda za oduzimanje moći i nečuvjenih zvjerskih osveta. Da bi se uklopili u promjene događaja i riječi, takođe moraju promijeniti način razmišljanja. Što je nekad opisivano kao lakomislenost agresije, sad se smatralo hrabrošću i bilo očekivano od članova stranke, misliti na budućnost i čekati je bio način da drugi kažu da je neko kukavica; svaka ideja o umjerenosti bila je samo pokušaj da se prikrije nečovječnost, sposobnost razumijevanja problema svih strana značila je nesposobnost za akciju. Fanatični entuzijazam bio je odlika pravog muškarca, planiranje zavjere iza leđa neprijatelja bila je savršeno opravdana samoodbrana. Svako ko je imao nasilna mišljenja je bio pouzdan, a ko se protivio je bio sumnjiv. Vlastoljubivost, kroz pohlepu i ličnu ambiciju, bila je uzrok sveg ovog zla.²

Kada je Filip Makedonski krenuo u proširenje svog carstva 350. godine, niko nije bio iznenađen što je naišao na jako mali otpor. Nikome više zaista nije bilo stalo. Stara Grčka je bila trula do srži. Kada je Filip ubijen, 336. godine prije nove ere, njegov sin Aleksandar naslijedio je tron. A Aleksandru dugujemo sve što znamo o njegovom slavnom učitelju, makedonskom filozofu Aristotelu.

3. ARISTOTEL: TVORAC IDEALA REPUBLIKE

Nakon Sokratove smrti, Aristotel je želio biti njegov nasljednik. Atinski zakon je, međutim, zabranjivao svakome ko nije rođen od dvoje Atinjana da posjeduje imovinu, a kamoli da vodi školu. I sad kad je Aleksandar imao moć, jednostavno je bilo taj zakon proglasiti nevažećim i dati Aristotelu školu.

² Thucydides (1972). *History of the Peloponnesian War*. Translated by Rex Warner. New York, NY: Penguin Books Ltd. Kindle Edition, str. 242-243.

Od samog početka, bilo je jasno da Aristotel neće slijediti političku liniju svog učitelja Platona. Vjerovatno sa dobrim razlogom, Platon je vjerovao da ništa neće moći da se uradi dok se ne promijeni atinsko političko vođstvo ili javnost koja ga podržava. Platon se stoga opredijelio za varljivo i tajanstveno pravilo čuvara. Pod zaštitom Aleksandrove okupatorske vojske, Aristotel nije osjećao potrebu za tajnama i lažima. Mogao je da radi i govori otvoreno, bez straha. U tom trenutku su ga najmanje mogli dirati bivši korumpirani lideri Atine.

Po povratku u Atinu, Aristotel je stoga počeo da pravi nacrt idealnog društva – *politeia* – koje nije zasnovano na strahu, lažima i prijetnjama, već na sigurnosti, istini i otvorenosti. Ova šema će onda postati model za sve republičke vlade, od rimske republike do najmodernijih republika Srednje i Istočne Evrope.

Da, pojedinci mogu graditi društvo po uzoru na privatna domaćinstva, *oikonomie*. Kao i privatna domaćinstva, većina društava može biti okarakterisana kao neravnopravna, sa čisto funkcionalnim odnosom dominacije i trpljenja. Rukovodilac države – *despotes* ili despot – želi vladati građanima kao inferornim i potčinjenim, kao *doulos* – slugama; ovi „zavisni radnici“ ili „sluge“ treba da igraju uloge koje im država dodijeli, ili će biti teško zaduženi od strane privatnih vlasnika javnih informacija – Gorgija. Cilj ovih takozvanih „javnih“ zvaničnika nije gajenje javne vrline; umjesto toga, njihov cilj je stvaranje bogatstva.

Ali, pisao je Aristotel, u tom slučaju vlada bi bila smetnja i prepreka kultivaciji ljudske nadmoći. Radeći ono što je bilo protivno nadmoći i časti u ljudskoj prirodi, država bi podrivala upravo uslove za sve što razlikuje ljudska bića od životinja. Aristotel je mislio da je bolje za građane od samog početka konstituisanja javnih institucija da bude iskorištena korupcija i nagrađivanje ljudske vrijednosti. Samo na ovakav način ljudsko udruživanje imalo bi idealnu svrhu – koja nije tek održavanje biološkog života, jer ljudska bića nisu životinje, već izgradnja života u svoj njegovoj punoći.

U ovome je kritična razlika između *politeie* i *oiekonomie* – između javnih institucija i privatnih preduzeća – koju ima svaki republički ustav otkad je stvoren. Mudriji tekst nije napisan od onog kojim je Aristotel počeo svoje predavanje u *Politici*:

Pogrešno je pretpostaviti, kao što neki rade, da se uloga državnika [*politeia*], kralja [*vasiliki*], upravnika domaćinstva [*oikonomia*] i gospodara sluga [*despotos*] ne razlikuje po prirodi, već po broju osoba nad kojim imaju vlast – gospodar robova, na primjer, radi sa nekoliko ljudi, upravnik domaćinstva radi sa više, a državnik ili kralj sa još više, kao da nema razlike između velikog domaćinstva i velike države. Oni takođe računaju da, kad jedna osoba ima kontrolu nad ostalima, onda ona ima ulogu kralja, a kada preuzme ulogu vladara i vlada u skladu sa principima brige o društvu, onda je državnik. Ali, ove tvrdnje su pogrešne.³

Postoji mjesto i za privatna preduzeća, *oikonomie*. Bez *oikonomie* ne bismo mogli preživjeti. A ipak, kada zamijenimo *oikonomiu* za *politeiu*, javnu sferu za privatnu, učinili

³ Aristotle (1992). *Politics*. Translated by T. A. Sinclair. New York, NY: Penguin Books.

bismo više nego da kopiramo despotizam privatnih domaćinstava u naše privatne institucije. „Iz svega ovoga jasno je“ – napisao je Aristotel:

Postoji razlika između vladavine gospodara sluga i državnika. Svi oblici vladavine nisu isti iako kažemo da jesu. Vladanje nad prirodno slobodnim čovjekom je različito od vladanja nad rođenim slugom; vladanje u domaćinstvu je monarhijsko, jer svaka kuća ima svog vladara; vladavina državnika je vladavina nad slobodnim i ravnopravnim osobama.⁴

Tako, baš kao što ne bismo anketirali svoje zaposlene da bismo odredili šta bismo proizvodili ili kako bismo investirali svoje prihode, ne bismo ni da vladamo slobodnim i ravnopravnim osobama na način kao da su radnici ili sluge. Iz ovog razloga je Aristotel osjećao da građani treba da budu ravnopravni, ne apstraktno, ne u teoriji pred zakonom, već istinski i suštinski. Koliko je građanin mogao znati da li je prevaren ili ne ukoliko nije imao mogućnost obrazovati se jednako kao i državnik? Koliko je građana moglo vjerovati da državnik nije pokušao da se obogati iz državne kase jer oni nisu poželjeli da sami uživaju u više bogatstva? Ili kako bi građani mogli obezbijediti da državnik promovise najbolje javne interese ako su se prije njegovog dolaska posvećivali svom privatnom, ličnom interesu? Bolje da svi građani imaju dobro zdravlje, visoko obrazovanje i dovoljno bogatstva i onda niko neće koristiti zajedničko bogatstvo da od javnog dobije ono što nije mogao ostvariti od privatnog.

Pa, dok je Perikle postavio granice državljanstva tako da omogući široko uključivanje svih onih za koje je bio uvjeren da ih je uspješno obmanuo, Aristotel je povukao svoje granice tako usko da uključuju samo one koji bi mogli koristiti svoju građansku odgovornost.

U državi koja ima najbolji ustav, u kojoj su ljudi koji su apsolutni i nerelativni u odnosu na pretpostavljenu situaciju, građanin ne mora živjeti mehanički ili komercijalni život. Takav život nije otmjen i govori protiv vrline. Niti svi koji su građani moraju biti poljoprivrednici, oni moraju imati slobodno vrijeme da razvijaju vrline i građanske aktivnosti.⁵

Kada je Aristotel predstavljao razlike bazirane na klasi, nikada nije isključivao trgovce i poslovne ljude iz državljanstva. Njegove razlike nisu bazirane na klasi, već na kompetenciji i obuci.

Buduće republike trebalo bi da računaju na to da građani nisu samo oni koji su već bili dobro obrazovani, koji su imali dovoljno bogatstva da ne bi bili korumpirani, i koji su već imali dovoljno slobodnog vremena da se posvete državnim stvarima, i trebalo bi da preuzmu aktivnu ulogu u uvjeravanju svih građana da su sposobni preuzeti javnu odgovornost. Visoko javno obrazovanje, javna zdravstvena njega, razumne plate, osam časova dnevnog rada i četrdeset časova sedmičnog bi osigurali da svi građani budu sposobni da posvete pažnju javnom servisu potrebnom da bi se očuvala republika.

⁴ Ibid. 74.

⁵ Ibid. 5995-5998.

I dok je Platon predlagao tajni red čuvara za upravljanje korumpiranom državom čiji su lideri vladali građanima još manje sposobnim od njih samih, Aristotel je slobodno sanjao o republici građana sposobnih da u vladanju smjenjuju jedni druge. Ali, to se nije moglo desiti.

Aleksandar, Aristotelov pokrovitelj i zaštitnik, umro je u junu 323. godine prije nove ere. Saznavši za njegovu smrt, građani Atine iskoristili su priliku da obnove svoju krvavu kampanju protiv svih stranaca, naročito protiv Makedonaca. Aristotel je pobjegao. A njegovi snovi o republičkoj vladi u Atini bili su razbijeni. Aristotel se vratio na svoje porodično imanje na ostrvu Evia, gdje je umro za godinu dana, neki su tvrdili od slomljenog srca. Moderno školstvo kao kraj klasične ere uzima godinu njegove smrti – 322. prije nove ere.

Možemo li mi živjeti bez države? Možda. Za Aristotela, život proveden u potrazi za materijalnim dobrima ljudska bića ni najmanje ne odvaja od krda na ispaši ili svinja. „Mnogi ljudi, najviše prosti, izgleda da se trude da uživaju u dobru i radosti, a otuda oni vole i životna zadovoljstva. U ovoj potpuno ropskoj pojavi života, oni se odlučuju za život krave.“⁶ (Aristotel, *Nikomahova etika* [§ 1095], 708–710, Kindle Edition). Ali, dok je on prepoznao da je život u zadovoljstvu ono što većina ljudi zamijeni za dobar život, on je takođe znao da se pojedinac sa istančanim ukusom zamori od takve aljkavosti. Aristotel je bio svjestan da bogatstvo nije garancija protiv mamca novca.

„Gdje postoji višak uživanja“, Aristotel pretpostavlja:

Muškarac traži tu vještinu koja proizvodi višak u kojem uživa. I ako je ne može obezbijediti kroz zarađivanje novca, pokušaće je pronaći na drugi način, koristeći sve svoje znanje u tu svrhu, što je protivno prirodi: hrabrost, na primjer, prizvodi samouvjerenost, ne dobra; ni posao vojnog vođe ili medicinara ne proizvodi dobra, već pobjedu i zdravlje. Ali ovi ljudi preusmjeravaju sve svoje vještine u vještine za sticanje dobara, kao da je to kraj i sve mora tome da služi.⁷

Upravo u cilju zaštite javnosti od vjerovatnoće da će neki pojedinac okrenuti bogatstvo za sopstveni cilj, Aristotel uspostavlja nezamislivo zastrašujuće kvalifikacije za državljanstvo:

bez radnika, bez zemljoradnika, bez trgovaca, bez poslovnih ljudi i, naravno, bez robova. Zato što bi po prirodi ovi pojedinci bili u stanju da republiku vide kao način za sticanje bogatstva umjesto vrline i služeći kao građani predstavljali bi veliku prijetnju za republičku samoupravu.

Ali, to ne znači da je Aristotel vjerovao da je republička samouprava mogla ili da je čak trebalo da radi sve. Među stvarima za koje je Aristotel smatrao da republika ne treba da ih čini je stvaranje bogatstva. Stvaranje bogatstva trebalo bi biti do privatnih domaćinstava: privatnih preduzeća. Republika ne bi trebalo da utiče na način na koji je porodica izabrala svoje privatne poslove, njihov izbor robe, kao i način na koji će oni obrazovati

⁶ Aristotle (1999). *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Indianapolis, Ind.: Hackett Publishing Company, 708-710.

⁷ Aristotle (1992). *Politics*. Translated by T. A. Sinclair. New York, NY: Penguin Books, 85.

svoje mlade. Samo javno obrazovanje je fokusirano na kvalitet i znanje vrednovano za opštu sposobnost pojedinca da uzme državljanstvo. Omladina vaspitana da služi samo svojim ili privatnim interesima svoje porodice izgubila bi svoje pravo na državljanstvo. Ovo, međutim, nije bilo toliko protiv privatnih domaćinstava koliko je bilo priznanje fundamentalnih razlika između ciljeva i sastava javnih i privatnih preduzeća. Javna preduzeća ne bi trebalo da smatraju efikasnost svojim vodećim principom; privatna preduzeća bila su primorana da to urade.

U stvari, ovo je bio veliki razlog da Aristotel vjeruje da privatnim domaćinstvima ne bi trebalo da bude povjerena briga o zdravlju, inspirisanje hrabrosti ili vođenje rata. Privatna gazdinstva bi stavila cijenu za svako od sljedećih dobara: dobro zdravlje, dovoljna hrabrost i pobjede u bitkama. Niko, međutim, ne bi raspravljao o tome da je najbolja medicinska njega u medicinskoj zaštiti ona koja ostvaruje najvišu povrat, ili da treba inspirisati hrabrost kako bi se zaradio novac, ili da bi trebalo da idemo u bitku samo da bismo se dokazali na liniji. Na taj način, Aristotel je bio siguran da nijedna država po uzoru na privatna preduzeća ne bi mogla dugo opstati bez trajnih oštećenja upravo onih kvaliteta koji odvajaju ljudska bića od svih ostalih bića na svijetu.

4. REPUBLIČKA SAMOUPRAVA: 1776–1945.

Prema skorašnjim procjenama, danas u svijetu postoji oko 170 republika; od naroda koji se definišu kroz bogatstvo koje im je zajedničko, zajedničkih dobara – šest je republika bivše Jugoslavije. I kad bismo bilo koju od tih republika mjerili po kriterijumima koje je Aristotel postavio u *Politici*, skoro svaka od njih bila bi daleko od toga. Zaista, većina njih, uključujući i moju republiku, Sjedinjene Američke Države, izgleda kao da će napustiti sve sem svog imena, transformišući se u onoga ko ponekad upravlja privatnim preduzećima, ali ne uvijek vladavinom zakona. Kasnije ću se odvažiti na mišljenje, moje lično, o vrsti i kvalitetu života ponuđenog u ovim uslovnim republikama. Na trenutak, međutim, želim ukratko pregledati redoslijed svjetskih promjena koje su nas dovele da preferiramo i zahtijevamo zajednice koje više odgovaraju postrepubličkom svijetu.

Istorijski, republički oblik vladavine bio je izuzetak, a ne pravilo. U najvećem dijelu planete i najvećem dijelu ljudske istorije, moćne privatne porodice upravljale su poslovima drugih. Prelazak iz despotizma u republičku vladavinu vremenski je puno duži nego što bi većina nas željela da misli. Posebno onima od nas kojima su domovi zapadno od Dunava, razumljivo je lako bilo zaboraviti kako su relativno skoro ukinute institucije kao što je ropstvo, na primjer. Iako revolucije iz 1848. i 1849. stoje kao razdjelnice koje su ustavno odvojile republiku i monarhije od njihove manje demokratske prethodnice, moramo imati na umu da Njemačka nije nacionalno osnovana do 1871. i da se Austro-ugarska monarhija održala sve do kraja 1. svjetskog rata. Nisu od manje važnosti ni antirepubličke revolucije u Rusiji 1918, u Italiji i Španiji 1920. i u Njemačkoj, Austriji i Mađarskoj 1930. Njemački pravni stručnjak Karl Šmit 1928. godine pisao je prilično strastveno i ubjedljivo o tome zašto je republikanizam razoren u Evropi i zašto Evropljani uopšteno i Nijemci pojedinačno žele koristiti diktaturu da odlučuje u njihovo ime. Ni danas nije neobično da republike primjenjuju hitne zakone tokom nacionalnih kriza koje

blokiraju republičke institucije i demokratske procese koji se smatraju neophodnim za normalnu republičku vlast.

U najboljem slučaju, to je zaista bilo tako samo od kraja 2. svjetskog rata, 1945, kada je mnogo ljudi širom planete težilo onome što bi ličilo na republičku samoupravu. Pa čak i onda bio je potreban Akt o pravu glasa iz 1965. i stvaranje Pokreta nesvrstanih da dovedu zajednicu boja oko postkolonijalnog svijeta pod okrilje republike. Ovo je, dijelom, i zato što republikanizam ne može opstati u odsustvu bogatstva, ali prije 2. svjetskog rata bogatstvo je bilo gusto grupisano na vrhu ljestvice prihoda, kao da je bilo šta slično republičkoj samoupravi nemoguće bilo gdje na svijetu. Ova cirkulacija bogatstva ka vrhu ljestvice prihoda ide malo dalje od objašnjenja zašto, kada je balon investicija pukao na kraju 1920-ih, što je dovelo do skoro kolektivnog otiskivanja od republikanizma i težnje ka despotizmu. Oni koji su uživali u dovoljno bogatstva, obrazovanja i slobodnog vremena, činili su tako mali procenat ukupne populacije da je bilo praktično nemoguće da održe toliko bogatstvo nasuprot javnosti čije siromaštvo, neznanje i potrebe su ih gurnule u političke ekstreme.

Čak i poslije 1945, po završetku rata, nije bilo garancija da će razbijene svjetske nacije stvoriti svoj put do republikanizma. Fridrih Von Hajek iz Čikaga, ratom premješten iz Austrije, pogrešno je tvrdio da samo privatna preduzeća mogu čovječanstvo voditi daleko od „puta u ropstvo“.⁸ I dalje je bio tako nadmoćan argument, da su samo zdravlje, obrazovanje i blagostanje, kada su slobodnije podijeljeni, bili najbolja odbrana od despotizma, pa je bilo malo onih spremnih da prate Hajeka u svijet sačinjen jedino od privatno samoregulisano tržišta.

Bio je tu, međutim, još jedan problem. U cilju ostvarivanja dovoljno visokih prinosa koji bi podržali nastajanje države sa kenzijskom (John Maynard Keynes) socijalnom zaštitom, svijet je trebalo da proizvede dovoljno potrošača da održe kretanje ciklusa rasta. I 1945. jedina nacija sa netaknutom industrijom i radom u punom kapacitetu bile su Sjedinjene Države. Sad, kad je rat bio gotov, ko je trebalo obezbijedi da krivulja rasta raste?

5. REPUBLIČKA SAMOUPRAVA: OD 1945. DO DANAS

Nije začuđujuće da je Džon Majnard Kejnz bio onaj koji je imao odgovor. Posuđivanjem kapitala zemljama Zapadne Evrope i Japana, Sjedinjene Države bi izazvale dovoljnu potražnju, koja bi, kombinovana sa domaćom potrošnjom, održala rast na pravom putu. Čak je i novoformirana i nezavisna Jugoslavija Maršala Tita koristila pomoć Sjedinjenih Država i Evrope. Tako je bilo nade, čak i očekivano, da će bogatstvo dovoljno za podršku republičkih vlada širom slobodnog svijeta moći biti stvarano neodređeno dugo u budućnosti. Nažalost, to nije funkcionisalo na taj način.

To nije funkcionisalo iz nekoliko razloga. Prvo, pred kraj šezdesetih godina, kada su japanska i njemačka industrija počele da se takmiče sa Sjedinjenim Državama za globalno tržište, to takmičenje stvorilo je pritisak na sve tri ekonomije. Globalno tržište akcija,

⁸ Von Hayek, Friedrich (2007). *Road to Serfdom: Text and Documents*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press. Kindle Edition.

koje je stalno raslo 1930-ih i izuzetno dobro poslovalo nakon 1945, počelo je da daje sve manje stope prinosa, ne samo u Sjedinjenim Državama, već i u Japanu i Njemačkoj. Otkad je globalno tržište bilo već poplavljeno viškom robe široke potrošnje, ovo opadanje stope prinosa investicija moglo se upravljati jednostavno smanjenjem proizvodnje i potrošnje i smanjenjem investitorskih očekivanja, što bi u potpunosti bilo u skladu sa republičkim idealima. Onda, Kejnzovo rješenje za postratnu deflaciju – pozajmljivanje velikog dijela kapitala za ponovnu izgradnju evropske i japanske industrije – sadržavalo je skrivenu zamku. Pošto je zajedničko ili javno bogatstvo i, posljedično, zdravlje republike bilo sada duboko uloženo u privatnu potrošnju i proizvodnju, gdje su i potrošači i investitori bili podjednako u opasnosti od pogrešnih koraka, na šta je Aristotel skretao pažnju prije puno vremena: rizik od greške zamjenjuje privatnu potrošnju i proizvodnju za republičku samoupravu.

Ovo je drugi razlog zašto globalni kejnzijizam nije išao sasvim prema planu. Nada je bila da bi podizanje globalne ekonomije poslije rata podiglo barijeru između republičkog samoupravljanja i despotizma. Pošto je, međutim, ova barijera bila podignuta na leđima i za dobrobit privatnog kapitala, to je zapravo možda imalo suprotan efekat od planiranog. Građani su zamijenili privatnu potrošnju i proizvodnju za republičke institucije i vrijednosti koje je globalni kejnzijizam imao za cilj da unaprijedi. Ali, kada je kejnzijizam presušio, umjesto da prilagode svoje poglede republičkim idealima koji su gurali ovu politiku, oni su umjesto toga odredili svoje poglede na robu. I, kao što je Aristotel već predvidio, građani su bili više nego spremni da žrtvuju republičke ideale i institucije ako time mogu zaraditi lak pristup robama široke potrošnje koje su ih prekalile.

Ova kombinacija globalne ekonomske krize i globalna nezainteresovanost za republičke vrijednosti i institucije pokazala se toksičnom. Posebno za građane bivše Jugoslavije. Tito je obećao građanima slobodu i napredak. Kako ih je mogao iznevjeriti? Tu je problem. Tito se vezao niskokamatnim zajmovima za Sjedinjene Države i Evropu. Sedamdesetih godina, kada je Amerika bagatelno prodavala dolar, ovo je imalo smisla. Imajući na umu globalnu stopu ekonomskog rasta, kako je Tito mogao omašiti?

Tito nije omašio. Ali, istorija se ne podešava pojedincima. Tito je umro 4. maja 1980. Ronald Regan, čuvar globalne ekonomije, postao je predsjednik Sjedinjenih Država, manje od godinu dana poslije toga, 20. januara 1981. I nikada predsjednik republike nije bio manje zainteresovan za republičke vrijednosti ili institucije. Predsjednik naklonjen ekonomiji ili osjetljiv na kompleksne veze između politike i ekonomije možda bi se opredijelio za drugačiji put. Umjesto toga, predsjednik Regan bira da uguši svoju sopstvenu nacionalnu ekonomiju da sačuva bogatstvo svojih političkih pristalica. Ni jedna politika nije mogla biti pogubnija za Titove nasljednike. Preko noći, kada je vrijednost dolara eksplodirala na međunarodnom tržištu, krediti koji su odobreni pod povoljnim uslovima naglo prerastaju u nacionalnu noćnu moru. U pokušaju da održe tempo otplate, Titovi nasljednici kompletno rasprodaju javnu aktivu i lišavaju dugoročno jugoslovenske radnike njihovih teško zaradenih plata, povlastica i penzija. Jugoslavija je neočekivano utonula u noćnu moru internacionalne dužničke krize i tragičnog i krvavog građanskog rata.

Ako je Aristotel bio u pravu – ako se održiva republička samouprava odnosi na oboje, i na zaštitu javnih interesa od privatnog miješanja i na građane koji su zdravi, bogati, mudri i dovoljno dokoni da se posvete javnim interesima – onda ništa ne bi bilo toksičnije ili razornije od serije nesrećnih slučajeva koji su prethodili i konačnom raspadu Jugoslavije. Dok su bivši Jugosloveni bili povezani sa svojom republikom u zdravo privatno preduzeće, to je uključivalo strani princip u republičku samoupravu. Kada su zamijenili jeftina zadovoljstva i obilnu potrošnju dobara za odgovoran javni servis, zamijenili su građanstvo potrošnjom i lišili republičku samoupravu njenog jedinog razloga postojanja. I konačno, kad ju je pogodila globalna svjetska kriza sedamdesetih i osamdesetih godina, Jugoslavija je bila primorana da proda svoju javnu imovinu i privatizuje javnu industriju i da svoje sopstvene građane oslobodi jedinog načina za uvježbavanje njihovih građanskih dužnosti – njihove *res publica*, bogatstva držanog u zajednici.

6. KRAJ REPUBLIČKE SAMOUPRAVE?

Možemo li mi živjeti bez države? Sve zavisi od toga kakav život želite voditi. Koliko je toga bilo u većem dijelu istorije, toliko je danas u svijetu povećana vladavina privatnih entiteta, koje su Grci nazivali *oikonomia*, privatna domaćinstva. Takvi privatni entiteti su nužno uređeni despotski. Takoreći, oni vladaju pomoću izvršilaca i menadžera – koje su stari Grci zvali *despotes* ili despoti – oni su imali privatni ulog u ekonomskom uspjehu njihovih preduzeća. Takva privatna preduzeća nisu loša. Ona nisu zlo. U stvari, ne možemo zamisliti drugi način upravljanja. I možda je to upravo ono što želimo; želimo upravljati svojim ličnim ili biti zaposleni kod nekoga drugog u privatnom domaćinstvu, njihovom privatnom preduzeću. Mnoga društva u velikom dijelu ljudske istorije vladala su upravo ovako. Važniji je, možda, očiti trend u drugoj polovini vijeka za državljane ili bivše državljane da dobrovoljno žrtvuju ljudska prava i slobode za privilegiju pridruživanja nečijem tuđem preduzeću.

Ovo, takođe, nije bez istorijskog presedana. U prelasku iz republičke u imperijalnu rimsku vlast, mnogi nezavisni i slobodni vlasnici zemlje su iz ekonomske nužnosti prodali svu svoju zemlju, a onda i sebe i svoje porodice iz domaćinstva i tako smanjivali broj bogatih oligarha. Iako oni to nisu na vrijeme znali, u stvari su pomagali stvaranje institucije u srednjem vijeku poznate kao kmetstvo. Za neke, u stvari, kmetstvo nije bilo tako škodljivo kao što njihov ugled nalaže. Za razliku od klasične institucije ropstva, kmetstvo može dati pojedincu priliku da postane doživotni član veoma bogatog, uspješnog i blagonaklonog domaćinstva i možda čak i priliku za kupovinu svoje lične slobode. Slično i u većem dijelu svijeta ogromna većina nas ima malo izbora pa radimo u tuđim privatnim preduzećima - njihovim privatnim domaćinstvima, ili, ako želite njihovoj *oikonomi* – dok oni entiteti koje zovemo „republika“ većinom ne služe javnim, već privatnim domaćinstvima čiji upravitelje mi takođe zovemo „državnicima“. Ovi državnici su isti oni pojedinci koji su izabrani, usvojeni i zaduženi za sprovođenje zakona i regulativa prema kojima se javna sredstva prodaju privatnim ponuđačima, koji su bivše zaposlenike lišili penzija, budžeta javnih prihoda, a prednosti kao što su škole, biblioteke, putevi, pruge, parkovi i bolnice su drastično smanjene ili kompletno eliminisane. Ipak, i dalje imamo entitete koje zovemo „državnim“ i još uvijek postoje ljudi koje zovemo „državnicima“.

Još uvijek plaćamo poreze. Ali oni od nas sa visokim primanjima plaćaju daleko niže poreze nego što su ih plaćali naši djedovi ili pradjedovi. Još uvijek imamo institucije koje zovemo sudovima i ministarstvima, iako oni sada uglavnom služe privatnim interesima. Još imamo škole, bolnice, zatvore, policiju i hitne službe, ali ovo sada, najvećim dijelom, služi da nagradimo prijatelje, porodicu ili političke pokrovitelje. To znači da danas, i pored toliko entiteta koje zovemo „republikama“ i toliko ljudi koje još uvijek zovemo „državnicima“, najveći dio nas radi u privatnim preduzećima i za privatna preduzeća.

Dakle, pitanje nije da li mi možemo živjeti bez države. Već živimo. Pitanje je da li želimo da nastavimo tako. Najneoboriviji argument za nastavljanje ovog „puta u kmetstvo“ jeste da je to nepovratno i neizbježno. Ovo je, kao što znamo, ono što je politički filozof Frensis Fukujama tvrdio, prvi put 1989. u svom članku i 1992. u svojoj knjizi *Kraj istorije*. I dok Fukujama sigurno ima neke naopako postavljene činjenice – liberalizacija globalne ekonomije nije dovela do veće, već upravo do manje demokratije – on insistira da je ekonomska liberalizacija u nekom smislu suština kako u ljudskoj biologiji, tako i u istoriji čovječanstva. Svaka svjetska sila koja danas spušta svoj naučni i tehnološki nivo rizikuje da sigurno bude poražena ili, u svakom slučaju, da njom dominira nacija koja to nije učinila. Upravo kao danas u Ukrajini. Slično, svaki investitor koji u jednom momentu povjeruje da luta daleko od granice povratka – investirajući svojim srcem, a ne svojom glavom – sigurno će trpjeti gubitke na tržištu. Naša timotička (*tumos* – ljutit, grčki) ljutita svijest, kaže Fukujama, garantuje da će oni od nas koji se bore do krvi, ali i oni koji to ne rade, koji padaju ili odustaju, prije nego drugi postati robovi.

Ovo je, naravno, mišljenje i dobitnika Nobelove nagrade za ekonomiju Roberta Lukasa Juni-ora sa čikaškog univerziteta, čiji rigorozni matematički modeli pokazuju, bez sjenke sumnje, da je 1800-ih godina manje od jednog procenta nacija imalo iskustva sa ekonomskim rastom, a 2000-ih skoro devedeset posto svih nacija pokazuje rast. Do 2100. godine, predviđa Lukas, skoro 99 procenata svih zemaljskih nacija pokazaće ekonomski rast. Lukasovo mišljenje je da je neosporno dokazano da ove obimne, globalne ekonomske integracije nisu izbor, već *de fakto* neminovnost⁹. Nije iznenađujuće da i Lukas i Fukujama zasnivaju svoje argumente na neizbježnom globalnom prihvatanju neoliberalne ekonomske politike i eliminaciji kejn-zijanske ili neokejn-zijanske države socijalnog blagostanja. Sve više i više treba očekivati od državnih aktera da će radije predstavljati interese svojih privatnih pokrovitelja koji će onda biti slobodni da koriste instrumente države – fiskalne, monetarne, pravne, tehnološke, vojne i policijske – za unapređivanje svog privatnog, ličnog rasta.

To je, po mom mišljenju, najneoboriviji argument za globalnu eliminaciju republičke samouprave: zato što je neizbježno, nema nikakve svrhe stajanje na njenom putu. Ali, hajde da na trenutak pretpostavimo da Fukujami i Lukasu nedostaje svrha. Da li je „akumulacija bez kraja“¹⁰, kako je naslovljeno jedno Fukujamino poglavlje, stvarna ili ljudska sudbina? Je li to put za koji smo mi? Ili je, nakon 2,5 milenijuma ljudske evolucije, to ništa više od „stalnog povećanja rasta“¹¹? Ili su tumačenja kraja ljudske istorije jedno-

⁹ Lucas, Robert E., Jr. (2004). *Lectures on Economic Growth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 99-101.

¹⁰ Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. New York, NY: Free Press, 89-97.

¹¹ Lucas, Robert E., Jr. (2004). *Lectures on Economic Growth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 29.

stavno predstavljena onim što se desi kad čovjekov um izgubi iz vida ljudske vrijednosti i mogućnosti koje imamo razloga da cijenimo: kreativnost, želju za pjesmom i igrom, kapacitet da volimo i čuvamo prirodu, radoznalost, potrebu da brinemo o drugima i oni o nama, kapacitet za ljubav, smijeh.

7. ALTERNATIVNI POGLED

Nedavno je dodijeljena Nobelova nagrada ekonomisti Emartiju Senu, koji je, po mom mišljenju, najmjerodavniji da da ovo alternativno viđenje. Profesor Sen je pokazao, na primjer, kako životnim iskustvom možemo predvidjeti da postoji blizak odnos između nacija sa visokim bruto nacionalnim dohotkom i njihove nezavisnosti. Kako drugačije objasniti činjenicu da je 1994. u Kirali, Kini i Šri Lanki, koje su pretrpjele najniži rast nacionalnog proizvoda u svijetu, očekivani životni vijek dva ili čak tri puta duži od očekivanog životnog vijeka u Namibiji, Brazilu ili Sjevernoj Africi, nacijama čiji je bruto nacionalni dohodak pet ili šest puta veći od onog u Kirali?¹² Ili kako objasniti da je očekivani životni vijek u Velikoj Britaniji više rastao tokom teških ekonomskih godina od 1940. do 1951. nego što je to činio tokom mnogo prosperitetnijeg perioda 1920-ih ili 1950-ih godina?¹³ Ako je nacionalno blagostanje obilježeno ekonomskim bogatstvom, onda je jasno da ovi podaci nemaju smisla. Evidentno je da naše zdravlje nije zasnovano samo na obilju hrane i lijekova, već, generalno, na vrsti hrane koju izaberemo za jelo i brizi za naše tijelo. Očigledno nije sve u vezi sa bogatstvom ili siromaštvom zajednice u kojoj živimo, već i u uzajamnoj zaštiti koju članovi zajednice daju i primaju. Bolje prolaze zajednice u kojima članovi zajednica međusobno dijele bogatstvo. To jest, oni prolaze bolje jer su usvojili republičke institucije i vrijednosti.

Međutim, i pored ovih empirijski tačnih podataka, koji sugerišu prednost republičkog nad slobodnim tržištem roba i vrijednosti, možemo kao izazov postaviti filozofiju „akumuliranja bez kraja“ u svijetu koji nije sačinjen bez granica; nauka može da ga proširi – ali ne beskrajno. Globalne klimatske promjene su jedna stavka, ali samo jedna u dugačkom vozu ograničenja, koja pokazuje beskompromisnost i lice naučnog napretka i ekonomskog rasta, ograničenost ne nauke već ekonomske realnosti.¹⁴ U pokušaju sprečavanja atmosferskog karbona da dođe na nivoe koji onemogućavaju ljudski život, mi trebamo brzu, zajedničku i koordinisanu akciju. Javnim informisanjem i političkim institucijama globalno se posreduje u ime privatnih interesa koji mogu najviše da izgube smanjivanjem emisije karbona u atmosferu, tako da mi brzo otkrivamo koliko je neizvjesno da ćemo smanjiti ove nivoe na vrijeme da spasimo planetu, pa samim tim i ljudski život. To je možda bilo moguće da su građani imali dovoljno obrazovanja, bogatstva i vremena da se posvete održavanju povjerenja javnosti ili da su vladajuće institucije imale dovoljno nezavisnosti od privatnih preduzeća da se fokusiraju na bezbjednost i zaštitu republike. Ali, sada su naše vladajuće institucije postale tek malo više od agencija stvorenih za promociju interesa privatnih preduzeća i toliko tih interesa uključuje stvaranje i održavanje

¹² Sen, Amartya (1999). *Development as Freedom*. New York, NY: Random House, 46-47.

¹³ Ibid. 49-50.

¹⁴ Mandel, Ernst (1999). *Late Capitalism*. New York, NY: Verson.

oblaka neznanja nad ono malo ostataka od republike, pa je fer reći da je malo vjerovatno da ćemo obrnuti emisiju karbona dovoljno brzo i u većem obimu da bi se izbjegao generalni, sistemski kolaps mnogih globalno važnih bioloških sistema, uključujući i naš.

Ovo je jedva iznenađujuće. Već prije 2,5 milenijuma bili smo svjesni opasnosti davanja odriješene ruku privatnim preduzećima u posredovanju našim životima. Kada su robovlasnici u sedamnaestom vijeku vidjeli da čovjeka mogu zamijeniti mnogo troškovno efikasnije nego robu, to je izazvalo opšti bijes i krvavi građanski rat kako bi ubijedio privatna domaćinstva juga Sjedinjenih Država da ekonomska efikasnost ima ograničenja. Kada su industrijalci u 19. vijeku vidjeli da su siromašne porodice spremne da žrtvuju svoju djecu u rudnicima za hranu na svom stolu, to je izazvalo opšti bijes i intervenciju vlade da uvede i sprovede nove zakone koji bi spriječili dječiji rad. Ili kada su neka od te djece napuštena od roditelja koji rade, čak i oba, po 12 sati na dan, ali još uvijek teško sastavljaju kraj sa krajem, privatna preduzeća su se borila iz sve snage koristeći privatna i javna oružja, da spriječe vladu da primijeni osmočasovni radni dan ili 40-satni sedmični rad. Kako privatna preduzeća nisu prepoznala svoja lična ograničenja, za javne institucije bilo je apsolutno esencijalno da uživaju dovoljno nezavisnosti, moći i inteligencije da nametnu granice za javno dobro.

Prije više od 3,5 vijeka, nakon što je svjedočio podjeli svog naroda religijskom neslogom i civilnim nemirima, Tomas Hobs sjeo je i napisao klasik *Levijatan* (1651). Hobsovi argumenti su složeni, mnogo složeniji nego što bi savremeni uproščavači htjeli da priznaju. Neću pokušati da to ovdje sažmem. Srž Hobsovih argumenata je dovoljno laka za shvatanje. Mi trebamo državu; ali ne neku od starih država – tiraniju, despotizam, demokratiju, oligarhiju. Mi trebamo državu koja počiva na civilnom društvu. Mi trebamo *Levijatan*. Ovo je takođe bio i Hegelov argument skoro dva vijeka kasnije. Nisu Hobs ili Hegel vidjeli neprijatelje u privatnom preduzetništvu. Prije su obojica cijenila ograničenja civilnog društva i njegovu ekonomsku racionalnost.

ZAKLJUČAK

Možemo li mi da živimo bez države? Na mnogo, možda i na većinu načina, već živimo. Dakle, važnije pitanje danas bi bilo možemo li realističnije konceptualizovati put koji vodi od današnjeg manjka republičkog samoupravljanja širom svijeta u bolje ustavne državne oblike koji odgovaraju republičkoj vladi. Neki su tvrdili, griješeći, po mom mišljenju, da su širenje civilnih nemira globusom i nasilni odgovori vlade u pokušaju da sačuva svoju moć, upravo ono što smo mogli očekivati i čemu smo se čak mogli nadati da će postati univerzalno za ekonomski liberalizam. Ovo je, svakako, alternativno tumačenje. Ono što sada doživljavamo nisu znaci procvata ekonomskog liberalizma, već trzaji globalnog sistema koji se bliži svom kraju. Teško je procijeniti šta će naslijediti ovaj sistem. Ali, evo nekoliko razloga za opomenu i pažljivi optimizam. Prvi razlog za optimizam potiče od izvanrednog materijalnog bogatstva ostvarenog od naše industrijskog i sada postindustrijskog sistema. Efikasnost ovih sistema u teoriji podrazumijeva da niko od nas ne troši sve svoje vrijeme da bi preživio. To znači da smo slobodni da više svog vremena posvetimo javnom odrazu i djelovanju, umjesto praznoj opijenosti potrošnjom.

Drugi razlog za optimizam je taj što, bez obzira na dobro finansirane i orkestrirane napore da se internet koristi u privatne ciljeve, čini se da je javnost spremna da ostane na pola koraka ispred ovih ciljeva. Što više znamo i što više znamo kako, bolja i efikasnija će biti naša kampanja za stvaranje i očuvanje javnih institucija. Ali, treći, mnogo nedostižniji razlog za optimizam, ima veze sa otpornošću ljudskog duha. Često kada budu gurnuta na rub – tokom prirodnih katastrofa, izbijanja epidemija ili borbe sa drugim nevoljama kao što je bio Drugi svjetski rat – ljudska bića puno lakše prelaze svoje prirodne granice i pokazuju svoju veličanstvenu kreativnost.

Republička samouprava je izuzetak, a ne pravilo u istoriji. Republikanizam je, poslije svega, veoma neprirodna stvar. Zahtijeva da napustimo domaćinstva i kreiramo zajednicu u kojoj se jedni sa drugima suočavamo kao sa jednakima, jednako sposobnim da obezbijedimo i sačuvamo bogatstvo koje je u zajedničkom posjedu. Republikanizam nije utkan u naše biće. U nekom smislu, on je jako suprotan našoj biološkoj sudbini, koja se bori da ostane izolovana i izdvojena. Ali, jedino u republičkoj samoupravi mi možemo usavršiti sve naše kvalitete i kapacitete bez kojih bismo bili manje kompletna bića. I samo ovo, čak i ako je osuđeno na propast, vrijedno je pokušaja stvaranja i održavanja republičkih institucija. Pretpostavljam da bi većina nas radije bila ljudska bića nego životinje. Vjerujem da postoji vjerovanje da republikanizam i dalje ima budućnost. Više puta smo pokazali da možemo živjeti bez njega. I u ovom trenutku to činimo. Ali takođe se više puta pokazalo zašto smo voljni da se borimo za nešto više.

IZVORI

1. Aristotle (1999). *Nicomachean Ethics*. Translated by Terence Irwin. Indianapolis, Ind.: Hackett Publishing Company.
2. Aristotle (1981). *Politics* (Classics). Translated by T. A. Sinclair. New York, NY: Penguin Books. Kindle Edition.
3. Aristotle (1992). *Politics*. Translated by T. A. Sinclair. New York, NY: Penguin Books.
4. Frieden, Jeffrey A. (2006). *Global Capitalism: Its Fall and Rise in the Twentieth Century*. New York, NY: WW Norton and Company.
5. Fukuyama, Francis (1992). *The End of History and the Last Man*. New York, NY: Free Press.
6. Gorz, Andre (1989). *Critique of Economic Reason*. Translated by Gillian Handyside and Chris Turner. New York, NY: Verso.
7. Hegel, GWF (1967). *Philosophy of Right*. Translated by T.M. Knox. New York, NY: Oxford University Press.
8. Hobbes, Thomas (1967). *Leviathan: or the Matter, Forme and Power of a Commonwealth, Ecclesiastical and Civil*. Edited by Michael Oakeshott. New York, NY: Collier Books.

9. Lucas, Robert E., Jr. (2004). *Lectures on Economic Growth*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
10. Mandel, Ernst (1999). *Late Capitalism*. New York, NY: Verson.
11. Plato (2004). *Gorgias*. Revised. Translated by Walter Hamilton and Chris Emlyn-Jones. New York, NY: Penguin Books.
12. Plato (2007). *Republic*. Translated by Desmond Lee. New York, NY: Penguin Books.
13. Sen, Amartya (1999). *Development as Freedom*. New York, NY: Random House.
14. Thucydides (1972). *History of the Peloponnesian War*. Translated by Rex Warner. New York, NY: Penguin Books Ltd. Kindle Edition.
15. Von Hayek, Friedrich (2007). *Road to Serfdom: Text and Documents*. Chicago, Ill.: University of Chicago Press. Kindle Edition.

Abstract

More than 170 countries today describe themselves as “republics.” And yet few if any are actively pursuing policies that might ensure or strengthen their res publica, their common wealth. This paper shows that most of those entities that describe themselves as “republics” are actually oikonomia, entities whose social relations are mediated not by political engagement by citizens who are equal and equally endowed, but by economic exchange between unequal private agents. Can we live without the state? Maybe. But why would we want to?

Key words: *state, self-government, republican ideal, post-industrial system.*